

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

Vedran Ivanković

Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, red. prof., vivankovic@arhitekt.hr

Sažetak: Zagrebačka pivovara utemeljena je 1892. godine u Gornjoj Ilici (danas Ilica br. 224) kao Zagrebačka dionička pivovara i tvornica slada d.d. To je jedan od rijetkih industrijskih pogona koji od osnutka do danas djeluje na istoj lokaciji. Bila je planirana kao proizvodni sklop od 11 zgrada koje se grade i dograđuju do Prvoga svjetskog rata, i to: 1892. – 1897. prema projektima Kune Waidmanna, potom 1897. – 1912. prema projektima Martina Pilara te neposredno prije Prvoga svjetskog rata prema projektima građevnog poduzetništva »Pollak, Albert i Bornstein« (nakon Prvoga svjetskog rata »Pollak i Bornstein«). Kao reprezentativni proizvodni sklop izgrađen u historicističkom (neorenesansnom) stilu, markirala je zapadni dio Ilice, unoseći prvi javni (zabavni) sadržaj u nekadašnju periferiju. Nakon privatizacije 1994. godine sklop prvoga i najvrjednijeg graditeljskog sloja devastiran je dogradnjama do neprepoznatljivosti, a devastacije su u manjoj mjeri započele već nakon Drugoga svjetskog rata. Danas je Zagrebačka pivovara zaštićeno kulturno dobro, ali još nema planova za njezinu obnovu.

Ključne riječi: Zagrebačka pivovara, Ilica, Kuno Waidmann, Janko Nikola Grahor, Franjo Klein, Martin Pilar, Pollak, Albert i Bornstein, Pollak i Bornstein

Zagreb Brewery: the genesis of construction from its founding in 1892 to the present day

Abstract: The Zagreb Brewery was founded in 1892 in Gornja Ilica (today Ilica No. 224) as the Zagreb Joint Stock Brewery and Malt Factory JSC. It is one of the rare industrial plants that has operated on the same location since its foundation. It was planned as a production complex of 11 buildings that were built and expanded until the First World War, namely: 1892–1897 according to the designs of Kuna Waidmann, then 1897–1912 according to the designs of Martin Pilar, and immediately before the First World War according to the designs of the construction company "Pollak, Albert and Bornstein" (after the First World War "Pollak and Bornstein"). As a representative production complex built in the historicist (neo-Renaissance) style, it marked the western part of Ilica, introducing the first public (entertainment) content to the former periphery. After privatization in 1994, the first and most valuable building layer was devastated beyond recognition by additions, and the devastation began to a lesser extent after the Second World War. Today, the Zagreb Brewery is a protected cultural property, but there are no plans yet for its restoration.

Key words: Zagreb Brewery, Ilica, Kuno Waidmann, Janko Nikola Grahor, Franjo Klein, Martin Pilar, Pollak, Albert and Bornstein, Pollak and Bornstein

Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas**1. UVOD**

Zagrebačka pivovara, utemeljena 1892. godine kao Zagrebačka dionička pivovara i tvornica slada d.d., jedan je od rijetkih proizvodnih kompleksa koji od osnutka do danas djeluje na istoj lokaciji. Smjestila se u Gornjoj Ilici br. 222 i 224 (danas Ilica br. 224) između postojećih kuća A. i J. Rubin, J. Hollešek i M. Topuh i puta Kuniščaka koji je prolazio sa sjeverne strane, istočno do predjela na kojem će se krajem 19. stoljeća graditi Domobranska vojarna, te zapadno do posjeda Eisenstädter. Većina zgrada izgrađena je između 1892. i 1894. godine prema projektima Kune Waidmanna (Tigerfeld, 8. ožujka 1845. – Graz, 4. listopada 1921.) [1]. Izvođač te prve i opsegom radova najveće etape bio je Janko Nikola Grahor (Petrinja, 6. prosinca 1827. – Zagreb, 22. studenog 1906.), odnosno građevno poduzetništvo »Grahor i Klein«, u kojem je Grahorov partner od osnutka bio Franjo Klein (Beč, 17. listopada 1828. – Zagreb, 26. kolovoza 1889.), jedan od vodećih arhitekata zagrebačkog ranog (romantičnog) historicizma i projektant Sinagoge u Ulici Marije Valerije u Zagrebu (1867. – 1941.), današnjoj Praškoj ulici.

Zagrebačka pivovara utemeljena je dana 19. svibnja 1892. godine, kada je ravnatelj Hrvatske eskomptne banke Franjo Šverljuga sazvao Osnivačku skupštinu novoga dioničkog društva, a na temelju rješenja Sudbenog stola od 4. svibnja kojim je buduća tvornica upisana u registar društvenih tvrtki. Po uplati glavnice osnovano je ravnateljstvo s članovima: Gustavom Pongratzom, Milanom Nossanom, Franjom Šverljugom i barunom Draganom Petrom Turkovićem, a nešto poslije pridružuje im se i barun Milan Turković [2]. Dana 26. svibnja, samo tjedan dana nakon održavanja osnivačke skupštine, na prvoj sljedećoj skupštini jedan od osnivača Društva barun Dragan Petar Turković objavljuje da su odobreni nacrti Kune Waidmanna »u smislu građevinske dozvole«, datirani u travanj te godine [3]. Izgradnju novog sklopa u Gornjoj Ilici najavile su Narodne novine već 27. studenoga 1890. godine kako slijedi: »Ulično pročelje glavne sgrade, koja će stajati na uglu, biti će u obje ulice po 100 metaraha dugo, (...) Uz veliku sgradu, gdje će se pivo točiti, biti će velik vrt, u koji će moći stati do 1500 gostih, a taj će se vrt proširiti za velike svetkovine, koncerte i zabave tako, da će moći i do 5000 osobah naći mjesta. (...) U najbližoj blizini velikih ledenicah urediti će se ribnjak, po prilici jedno jutro velik, s koga će pivara dobivati potrebni led, i koji će se moći rabiti i kao sklizalište.« [4].

Gradski oglas br. 11078 dana 3. svibnja 1892. objavljuje da su »g. Turković i drugovi zamolili obrtne vlasti za podijeljenje obrtne dozvole za podignuće tvornice pivovara i tvornice slada i leda na kat. parcelah br. 972/3, 972/4, 973/1 i 978/1«, na budućim kućnim brojevima 222 i 224 u Gornjoj Ilici te poziva javnost na raspravu zakazanu 16. svibnja, na kojoj »ne samo bližnji i dalnji susjedi već svatko, koji proti podijeljenju ovdje zatražene dozvole prigovoriti želi, svoj prigovor pismeno ili ustmeno na toj raspravi staviti imade«. Do datuma rasprave svi su mogli javno razgledati nacрте novoga proizvodnog kompleksa. Poslije za trajanja rasprave nisu zabilježeni nikakvi prigovori [5].

Nakon prve etape projektiranja i izgradnje (Kuno Waidmann; »Grahor i Klein«), projekte dalje izrađuju i dogradnje izvode Martin Pilar i »Pilar, Mally i Bauda«, te potom građevno poduzetništvo »Pollak, Albert i Bornstein«, koje između dvaju svjetskih ratova nastavlja izradbu projekata i izvođenje dogradnji kao »Pollak i Bornstein«. Nakon Drugoga svjetskog rata nema značajnijih autorskih realizacija, ponajprije zbog ubrzane modernizacije i omasovljavanja proizvodnje usljed povezivanja s drugim pivovarama i prehrambenim poduzećima u zemlji te u Osnovnoj organizaciji udruženog rada (OOUR) kao osnovnom privrednom subjektu u socijalističkoj Jugoslaviji. To je doba u kojem se dograđuju tipske proizvodne hale i skladišta koji više nemaju gradotvornu ulogu.

Zagrebačka pivovara, iako devastirana neprimjerenim dogradnjama i pregradnjama u više navrata nakon Drugoga svjetskog rata (poglavito nakon privatizacije 1994. godine), upisana je 2003. godine u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske [6]. Od tada su sve intervencije podlijegale zakonskim ograničenjima i mjerama zaštite i očuvanja nepokretnih kulturnih dobara

Ivanković, V.

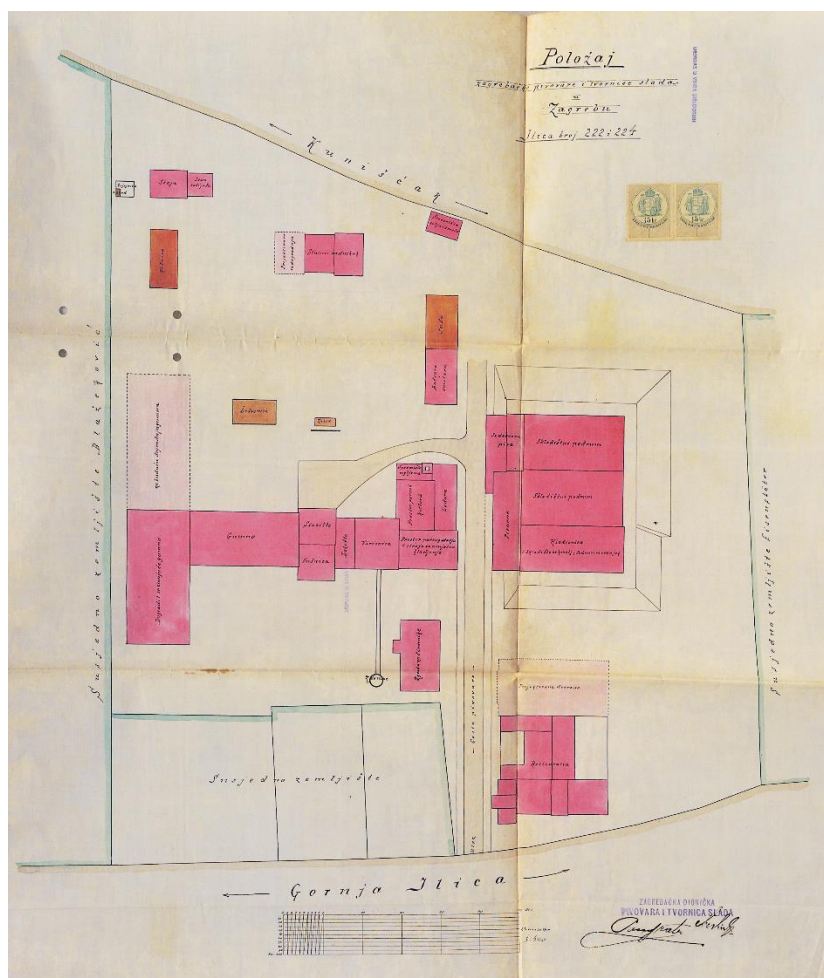
Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

koje su određene Konzervatorskom dokumentacijom izrađenom za Generalni urbanistički plan (GUP) [7].

U ovom radu iznosi se geneza izgradnje Zagrebačke pivovare od njezina utemeljenja 1892. do kraja 1960. godine, do kada datira posljednji projekt predan Državnom arhivu u Zagrebu. Donosi se atribucija, datacija i pregled pojedinih projekata i etapa izgradnje te valorizira prvi projektantski i graditeljski sloj iz razdoblja od 1892. do 1897. godine kao najvrjedniji sloj, kada projekte za Zagrebačku pivovaru izrađuje Kuno Waidmann, a sve gradnje izvodi »Grahor i Klein«. Iznosi se osvrt na novije devastacije i njihov ishod – uklanjanje dijela povijesnog sklopa u razdoblju nakon pretvorbe i privatizacije.

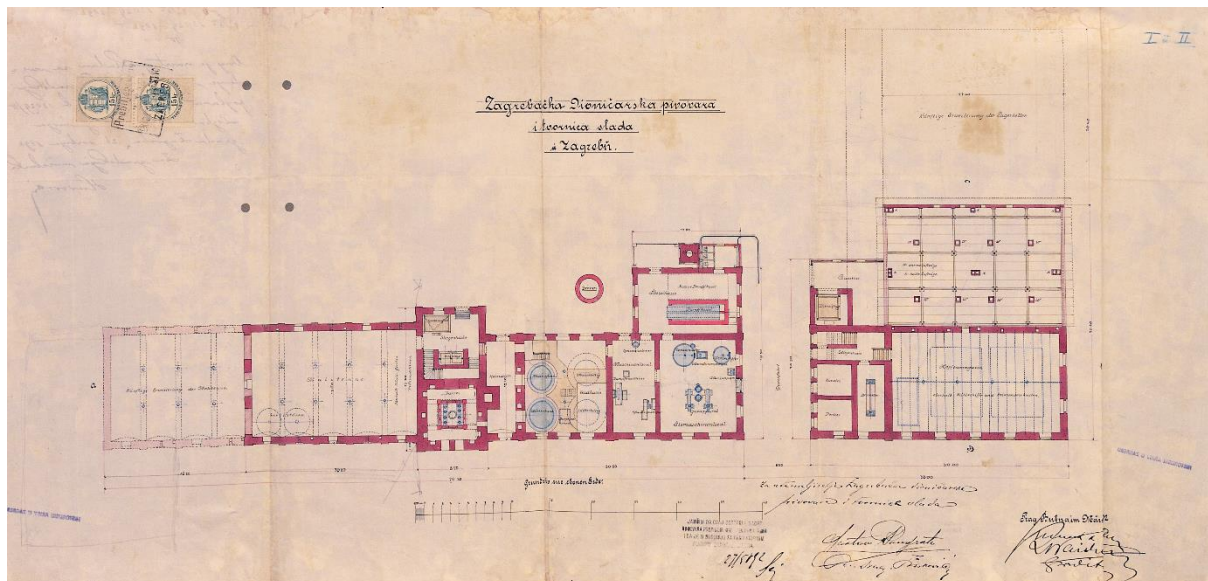
2. OD UTEMELJENJA DO PRVOG SVJETSKOG RATA

Položajni nacrt Kune Waidmanna iz 1882. godine za prvih 11 objekata s planiranim dogradnjama pokazuje glavninu budućeg sklopa (slika 1). Najprije su se 1892. godine gradile dvije glavne, ujedno i najveće zgrade sklopa. Središnja i najveća zgrada višeeetažna je varionica za vrenje piva sa zdencem svježe vode (potok Kuniščak) smještenim ispred zgrade. Zapadno i više krilo varionice izgrađeno je za gumno (mlationicu žita) te u gornjim etažama sadrži spremišta za žito. Istočno, niže krilo, sadrži strojarnicu s parnim strojem za umjetno hlađenje i prostorom za parne kotlove i ledaru što je vidljivo na slikama 2 i 3.

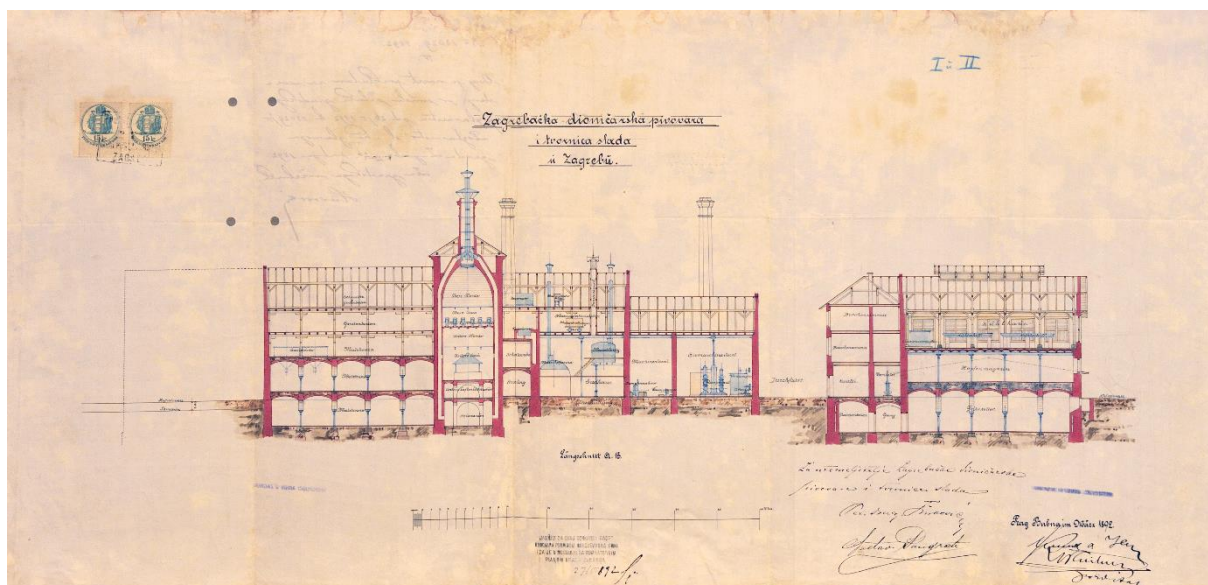

Slika 1. Kuno Waldmann: položajni nacrt Zagrebačke dioničke pivovare i tvornice slada d.d., 1892. (Izvor: HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1584.)

Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

Slika 2. Kuno Waidmann: tlocrt zgrade varionice, 1892. (Izvor: HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1584.)

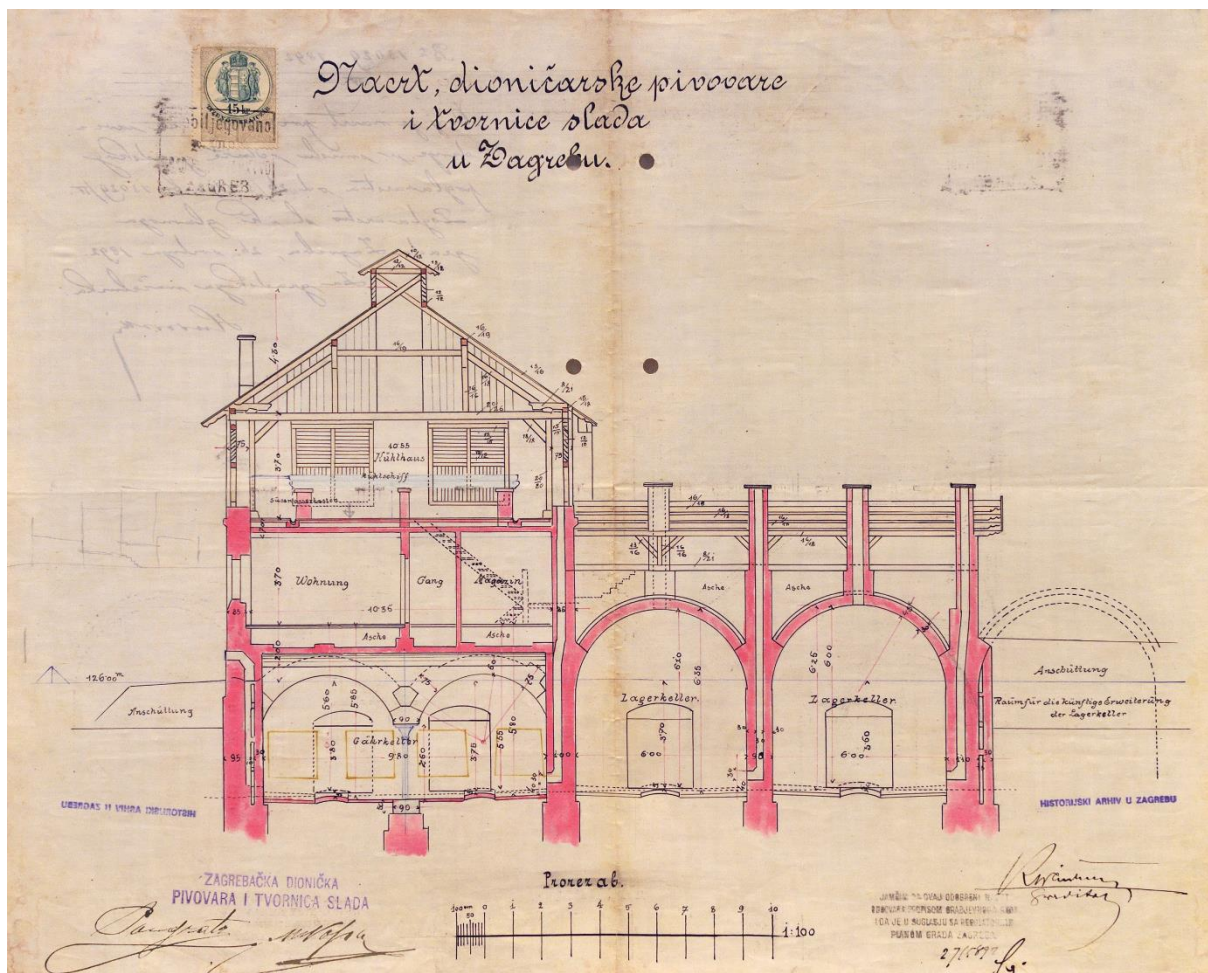
Slika 3. Kuno Waidmann: presjek kroz zgradu varionice, 1892. (Izvor: HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1584.)

Središnja zgrada Pivovare, varionica, u središnjem dijelu ima toranj stubišta s lanternom, a istočno su uz strojarnicu sagrađena dva visoka dimnjaka – jedan parnoga stroja smještenoga između prostora za vrenje i stubišta, a drugi kotla za proizvodnju pare u najistočnijem dijelu zgrade. Visoko zapadno krilo gumna i spremnika žita, dva dimnjaka i središnja lanterna stubišta od tada markiraju zapadni dio llice. Varionica će se dograđivati 1893. godine sa zapadne strane dvama novim višetažnim krilima spremišta (slika 1; lijeva strana položajnog nacrt), uza među prema budućoj Domobranskoj vojarni. S istočne strane gradi se hladionica sa skladištem hmelja te s prostorijama za odležavanje i vrenje piva – »Lagerkeller« i

Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

»Gärhkeller« (slika 4). U prvoj polovini 1893. sagrađeni su glazbeni paviljon na ranije uređenoj vrtnoj terasi namijenjenoj za dvije tisuće posjetitelja i spremište ulja i smole. Nešto poslije na mjestu zdenca izgrađen je vodotoranj.

Slika 4. Kuno Waidmann: presjek kroz hladionicu s prostorijama za odležavanje i vrenje piva, 1892. (Izvor: HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1584.)

Navedene zgrade, projektirane i građene u historicističkom, neorenesansnom stilu predstavljaju prvi i najstariji dio Pivovare sagrađen do ljeta 1893. godine, odnosno do puštanja u pogon tvornice [8]. Svečano otvorenje održano je 12. srpnja 1893. godine, a iznenađenje je predstavljala električna rasvjeta od 12 svjetiljki, pogonjena dinamo strojem jakosti 110 volti [9]. Dan nakon otvorenja u Obzoru je objavljen članak pod naslovom »Otvorenje pivovare« u kojem piše: »Jučer poslije podne otvorena je svečanim načinom nova pivara. Cijelo su poslije podne a osobito pod večer vozila bezbrojna tramvajska kola općinstvo do nove pivare. Prostrani vrt, jedan od najvećih u Zagrebu bio je dupkom pun gradjanstva iz svih slojeva glavnoga grada. Pod večer bila je tolika navala općinstva da je trebalo mnogo napora, da si mogao doći do čaše piva, jer su guste hrpe okružavale mjesta gdje se je točilo pivo.« [10]. Sklop tvornice i okupljališta restauracije, vrtne terase i glazbenog paviljona postao je popularno izletišta Zagrepčana do kojega se dolazilo tramvajem (slika 5).

Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

Slika 5. Zagrebačka dionička pivovara i tvornica slada d.d. na razglednici krajem 19. stoljeća (Izvor: Muzej grada Zagreba / MGZ, Fototeka, sig. 15562)

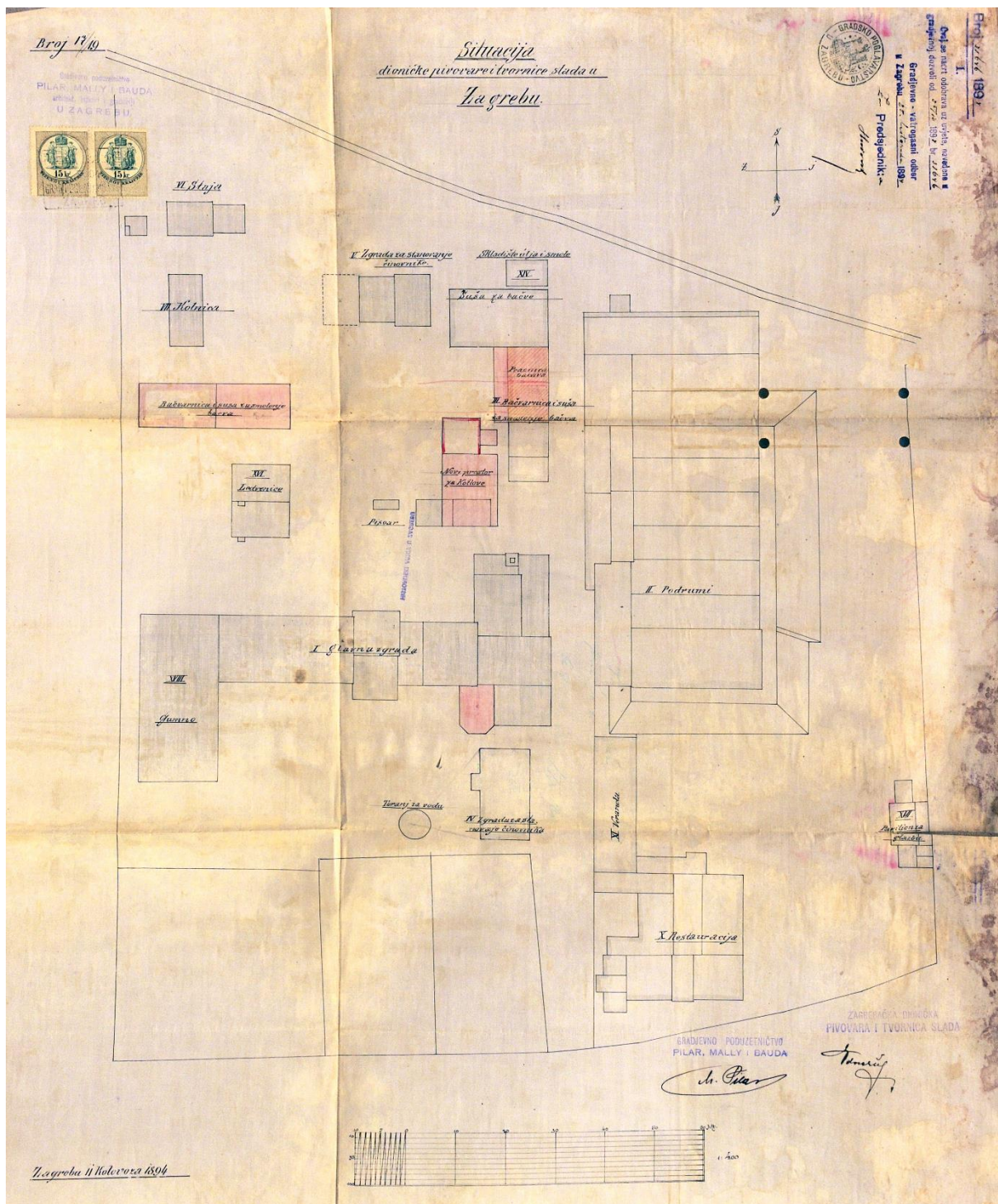
Godine 1894. dograđena je ledenica, a do kraja stoljeća rade se manje preinake i dogradnje, poput pregradnje sušnice, štale i alatnice. U Spomen - spisu koji je predan caru Franji Josipu I. u prigodi njegova posjeta Zagrebu 14. listopada 1895. godine navodi se da Pivovara ima tri parna stroja i kotlove tipa Hebermann [11]. Do tada je Kuno Waidmann u cijelosti završio svoj projektantski angažman za Zagrebačku pivovaru, kao i izvođač »Grahor i Klein«. Od 1897. godine projekte potpisuje Martin Pilar, a gradnje izvodi »Građevno poduzetništvo arhitekt, inženir i graditelj: Pilar, Mally i Bauda«, u kojem Martin Pilar (Brod na Savi, danas Slavonski Brod, 16. studeni 1861. – Zagreb, 22. travnja 1942.) radi kao arhitekt.

Položajni nacrt ureda »Pilar, Mally i Bauda« iz 1897. godine pokazuje sve planirane dogradnje (slika 6).

U idućih nekoliko godina dograđuju se nova prizemna gostionička dvorana restauracije na Ilici i nova zgrada za pranje bačava, a potom i zgrada za smještaj kotla, pročišćivača vode i smoljenje bačava [12].

Do Prvoga svjetskog rata vlasništvo je rekonstruirano i 1912. godine glavni dioničar postaje član Nadzornog odbora i ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke, jedan od vodećih industrijalaca u Hrvatskoj, Samuel David Aleksander [13]. Tada se dograđuju nova strojarnica (1912.) i dvije velike sušnice, jedna zatvorena i jedna otvorena drvena sušnica (1913.), a s novim većinskim vlasnikom dolaze i novi projektanti, odnosno graditelji: građevno poduzetništvo »Pollak, Albert i Bornstein«, u kojem su partneri bili Milan Pollak (Zagreb, 1883 – logor Jasenovac, 1944.), Jaroslav Albert i Julio Bornstein (Lupoglav kraj Dugoga Sela, 22. V. 1883 – logor Jasenovac, 1942.).

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

Slika 6. Martin Pilar: položajni nacrt Zagrebačke dioničke pivovare i tvornice slada d.d. 1897. (Izvor: HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1584.)

Od 1912. godine Zagrebačka pivovara bilježi pad proizvodnje zbog previsokih poreza i prireza te zato što je bila izložena konkurenciji ne samo hrvatskih, već i mađarskih, austrijskih, čeških i njemačkih pivovara. Dogradnje koje projektira i izvodi građevno poduzeće »Pollak, Albert i Bornstein« zbog toga su svedene na prijeko potrebne da bi se održao korak s konkurencijom i osiguralo skladištenje neprodane robe. Omogućuje ih novi kapital koji pristiže

Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

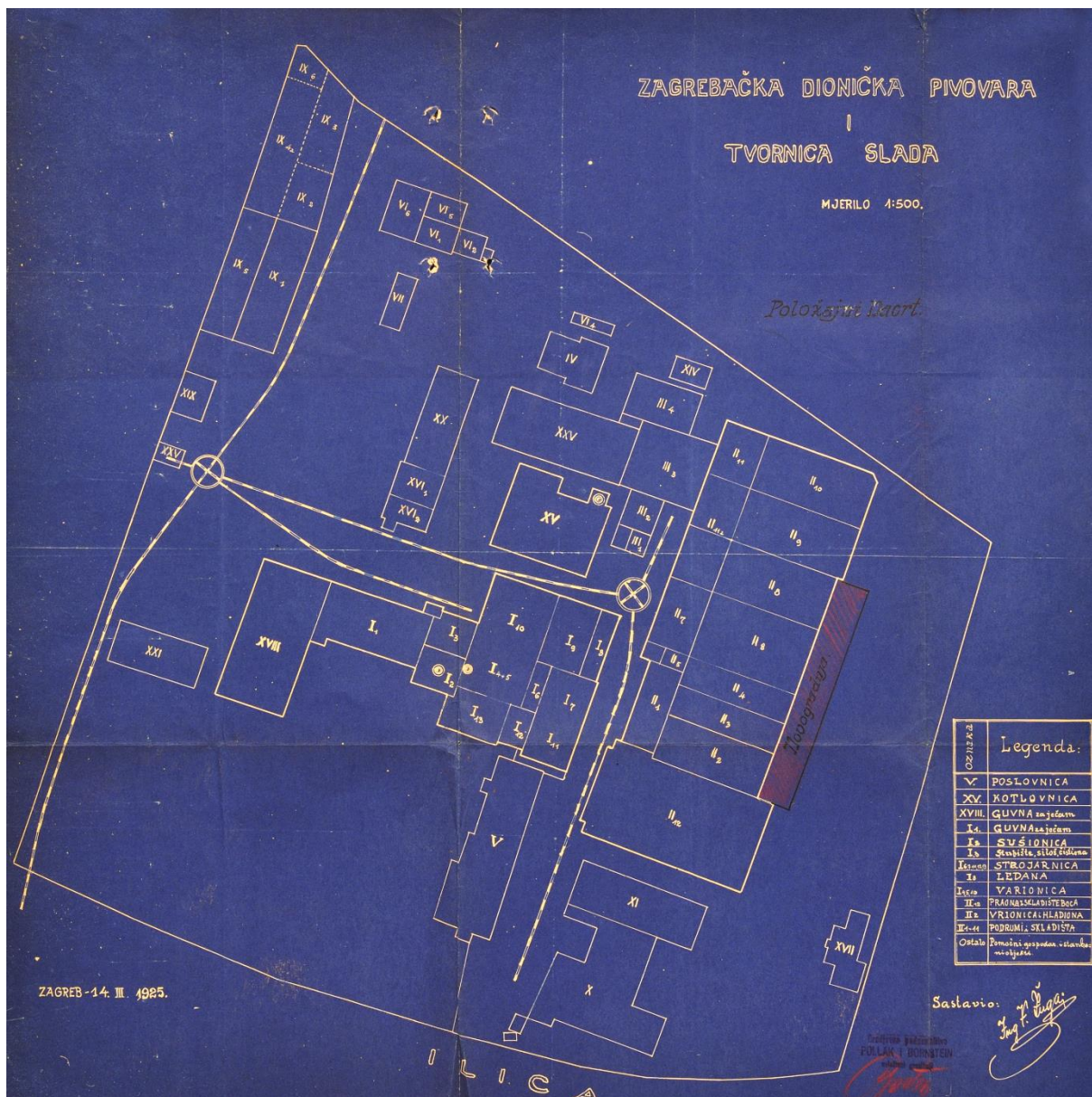
početkom 1912. godine, nakon ujedinjenja Zagrebačke, Novogradiške i Sisačke pivovare, kada se povisuje temeljna glavnica, a vjerovniku Hrvatskoj eskomptnoj banci otpisuje se cijela dotadašnja glavnica. Ravnateljstvo su od tada činili Samuel David Aleksander, Šandor Aleksander, Miroslav Lobe, Rikard Lobe, Artur Deutsch, Bela Deutsch, Stanko Šverljuga te Vjekoslav Heinzl stariji, arhitekt i predsjednik Trgovačko-obrtničke komore. Obitelj Aleksander otkupila je najveći broj dionica, a Samuel David Aleksander još 1909. godine zbog bolesti Gustava Pongratza postaje potpredsjednik Zemaljskog saveza hrvatsko - slavonskih industrijalaca [14]. Osigurana sredstva prvo se ulažu u izgradnju vlastitog kolosijeka od Južnog kolodvora sredinom 1912. godine (koji prelazi preko zapadnog dijela obuhvata tvornice Franckovih), a potom u nužnu modernizaciju pogona i izgradnju novog skladišta za boce između restauracije i višedijelnog sklopa hladionice s podrumima za odležavanje i vrenje piva potkraj te iste godine. Potkraj 1913. godine sagrađena je dugačka prizemnica kolnice i potkivačnice duž ulice Kunišćak [15]. Građevine koje projektira i izvodi ured »Pollak, Albert i Bornstein« uklopile su se u ranije Waidmannove i one Martina Pilara.

Rat je započeo neposredno po završetku modernizacije proizvodnje u Zagrebačkoj pivovari. Tada se obustavlja željeznički promet za pivo jer je željeznica bila u funkciji rata. Ječam potreban za proizvodnju slada sada se koristi za prehranu vojnih konja pa je njegova nabava znatno otežana. Zagrebačka pivovara tijekom rata profit duguje isključivo povećanju cijene piva i ostalih prehrambenih i alkoholnih proizvoda (inflaciji) i to u prvom redu vina koje postaje preskupo. Krajem rata vlasnička struktura Pivovare ostaje tek neznatno promijenjena u odnosu na 1912. godinu - obitelji Aleksander, Deutsch i Lobe te Hrvatska eskomptna banka glavni su dioničari u doba prevrata krajem 1918. godine i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca [16].

3. IZMEĐU DVAJU SVJETSKIH RATOVA

Nakon Prvog svjetskog rata poduzeće »Pollak i Bornstein« i dalje izrađuje sve projekte i izvodi dogradnje za Zagrebačku pivovaru (Jaroslav Albert tada radi kao samostalni ovlašteni graditelj). Godine 1923. podiže novu kolnicu i kovačnicu u središnjem dijelu obuhvata. Položajni nacrt iz 1924. godine prikazuje stanje izgrađenosti te godine i plan svih dogradnji ureda »Pollak i Bornstein« (slika 7). Prvo se te godine gradi nova varionica smješтана iza stare, Waidmannove.

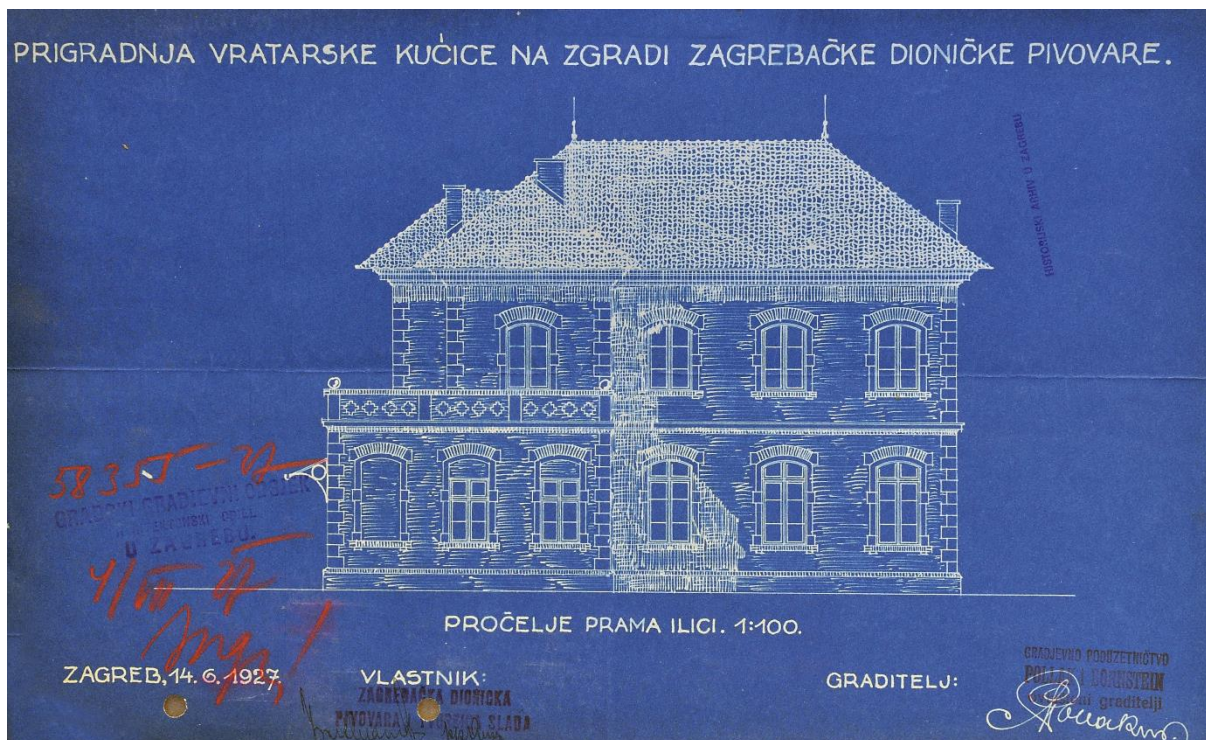
Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

Slika 7. »Pollak i Bornstein«: položajni nacrt, 1924. (Izvor: HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1585.)

Položajni nacrt pokazuje, među ostalim, i poziciju planirane dogradnje prizemnog skladišta na istočnoj međi u produžetku postojećih podruma za odležavanje i vrenje piva, koje se izvodi u tri razine zbog nagiba novotrasiranog dijela ulice Kuniščak (spojni dio prema Ilici). Godine 1927. »Pollak i Bornstein« projektiraju i izvode vratarsku kuću na Ilici (slika 8).

Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

Slika 8. »Pollak i Bornstein«: vratarska kuća, 1927. (Izvor: HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1585.)

Izgradnjom vratarske kuće završena je međuratna etapa izgradnje Zagrebačke pivovare [17]. Sve dogradnje ureda »Pollak i Bornstein«, kao i one izvedene prije Prvoga svjetskog rata uklopljene su u koncept Kune Waidmanna iz prve etape izgradnje, realiziran od 1892. do 1897. godine te su s njome činile stilski zaokruženu i skladnu cjelinu proizvodnog sklopa.

Dvadesete godine u novoj Kraljevini Jugoslaviji donijele su povećanje proizvodnje zbog širenja na novo tržište, kojim vlada znatno manja konkurencija u odnosu na tržište Austro-Ugarske Monarhije i Njemačkog Carstva, a uspjesi prodaje nastavljaju se i tijekom 1930-ih godina. Godine 1940. donošenjem uredbe Vlade Banovine Hrvatske da se Židovi ne smiju baviti proizvodnjom i prodajom hrane, obitelji Aleksander i Deutsch obezvlašćene su. Od Lobeovih, obitelji koja je otprije bila poznata kao vlasnik pivovara u Požegi i Novoj Gradiški, Miroslav koji vodi poslove u Zagrebačkoj pivovari, umire godinu dana prije. Hrvatska eskomptna banka, odnosno od 1929. godine Jugoslavenska udružena banka, od 1934. privrženica je suradnji s Njemačkom, kao i cijelo gospodarstvo Kraljevine Jugoslavije. Slijedom tih događaja te nakon obezvlašćivanja obitelji Aleksander i Deutsch 1940. godine, vlasnik Zagrebačke pivovare postaje Povlašteno hrvatsko industrijsko-trgovačko dioničko društvo, koje vodi poslovanje i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) [18].

4. NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA DO DANAS

Nakon Drugoga svjetskog rata konfiscirana Zagrebačka pivovara pod upravom je Zemaljske uprave narodnih dobara (ZUND). Proizvodnja se nastavlja, a prodaja u sljedećih desetak godina postiže rekorde. Godine 1955. dograđuje se skladište za boce s metanom prema projektu Peroslava Ilijića (Arhitektonski projektni biro – APB »Ilijić«). Do kraja pedesetih godina proizvodnja neprekidno raste, pa od 1959. godine počinje prva faza rekonstrukcije u svrhu višestrukog povećanja kapaciteta proizvodnje. Te se godine dograđuje novi i dimenzijama dotad najveći podrum za vrenje piva s dodatnim rezervoarima za skladištenje piva (APB

Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

»Ilijić«). Od iduće godine poslove projektiranja za niz manjih dogradnji, koje se izvode u nastavku modernizacije proizvodnje, preuzima Projektni ured »Karlovac« [19].

Potkraj šezdesetih godina Zagrebačkoj pivovari pripajaju se dijelovi poduzeća Agroprodukt Bjelovar, Izbor Koprivnica, Slavonka Našice i Vinopromet Labin. Pivovara Otočac pripojena je Zagrebačkoj pivovari 1971. godine, a nešto poslije iste godine Zagrebačka pivovara spaja se s Daruvarskom i Karlovačkom pivovarom. Novo se poduzeće sastojalo od šest OOUR-a: Karlovačke, Daruvarske, Zagrebačke pivovare i Pivovare Otočac te od pogona u Županji i Labinu. Godine 1977. zbog neriješenoga zajedničkog nastupa na tržištu dolazi do odvajanja pa je Zagrebačka pivovara opet poslovala samostalno. Dvije godine poslije OOUR-i su ukinuti i Zagrebačka pivovara otad je bila i formalno jedinstvena radna organizacija [20]. Sve dogradnje iz tog razdoblja u bitnome su narušile sklad ranijih epoha, ali su i dalje građevine i sklopovi sagrađeni prema projektima Kune Waidmanna, Martina Pilara i »Pollaka i Bornsteina« bili sačuvani, i još se prepoznaju kao reprezentativan historicistički graditeljski sklop zapadnoga dijela grada (slika 9).

Slika 9. Aerofotogrametrijska snimka predjela uokolo Zagrebačke pivovare 1968. (Izvor: Državna geodetska uprava / DGU)

Društveno poduzeće Zagrebačka pivovara s potpunom odgovornošću registrirano je pri Okružnom privrednom sudu u Zagrebu krajem 1989. godine. Odluku o pretvorbi donio je Radnički savjet na sjednici održanoj 25. lipnja 1992. godine, nakon čega je u sudski registar upisana promjena oblika organiziranja iz društvenog poduzeća u dioničko društvo. U prosincu 1994. godine, u Registar Trgovačkog suda u Zagrebu upisano je povećanje temeljnog kapitala Društva na temelju ulaganja belgijskog »Interbrea«, od kada privatizirana pivovara ima

Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

novoga većinskog vlasnika [21]. Dogradnje nakon privatizacije, zbog potreba modernizacije i izostanka plana premještanja, nose obilježja devastacije. Prometni problemi posebno se intenziviraju duž Vukasovićeve ulice, gdje je na mjestu nekadašnjih zapadnih krila zgrade za dizanje slada i staje s kolnicom danas u funkciji dvostruki kolni ulaz za dostavu i otpremu. Duž ulice Kunišćak, gdje je 1892./1893. godine sagrađena zgrada za radničke stanove i spremišta za bačve i odležavanje piva izgrađena su nova skladišta i spremnici, a varionica Kune Waidmanna ipak je dijelom sačuvana. Zajedno s restauracijom i zgradom za činovnike zapadno od nje te nešto poslije dograđenim glazbenim paviljonom i vodotoranjem na mjestu zdenca, integrirana je u suvremeni proizvodni pogon. Suvremene dogradnje proizvodnog pogona, skladišta i spremnika te poslovna dogradnja sa sjeverne strane obuhvata, u potpunosti su degradirale graditeljska obilježja ranijih razdoblja i gradotvornu ulogu koju je Pivovara imala u procesu urbanizacije od kraja 19. stoljeća do Drugoga svjetskog rata.

5. ZAKLJUČAK

Zagrebačka pivovara gradila se u periodu 1892. – 1897. godine prema projektu Kune Waidmanna, a izvedbu je preuzelo građevno poduzeće »Grahor i Klein«. To je prva etapa izgradnje usred koje je Pivovara svečano otvorena (1893.) kao najveće izletišta u Gornjoj Ilici (danas Ilici 224), koja tada ima obilježje periferije. Ista se dograđuje se u više navrata. Do Prvoga svjetskog rata prvo projekte dogradnji potpisuje Martin Pilar, odnosno građevno poduzetništvo »Pillar, Mally i Bauda«, koje izvodi dogradnje (1897. – 1913.), potom građevno poduzetništvo »Pollak, Albert i Bornstein« (1913. – 1914.). Brzo nakon Prvoga svjetskog rata Jaroslav Albert osniva vlastiti ured ovlaštenog graditelja pa »Pollak, Albert i Bornstein« postaje »Pollak i Bornstein« te izvodi sve dogradnje Zagrebačke pivovare do Drugoga svjetskog rata. Dogradnje koje projektiraju i izvode »Pillar, Mally i Bauda« i »Pollak, Albert i Bornstein« do Prvoga svjetskog rata, kao i one koje projektira i izvodi »Pollak i Bornstein« između dvaju svjetskih ratova, nisu narušile sklad prvog i najvrjednijeg sklopa koji prema projektu Kune Waidmanna gradi građevno poduzeće »Grahor i Klein«. Te su dogradnje s Waidmannovim kvalitativno bile jednakovrijedne.

Nakon Drugoga svjetskog rata započinje devastacija uzrokovana dogradnjama radi modernizacije i omasovljavanja proizvodnje kada se Zagrebačka pivovara povezuje s ostalim pivovarima i poduzećima.

Danas su u različitom stupnju očuvanosti u suvremeni proizvodni sklop još integrirane realizacije Kune Waidmanna i Martina Pilara s kraja 19. stoljeća, a one međuratnih projekata i graditelja »Pollaka i Bornsteina« tek u manjoj i još neutvrđenoj mjeri. Prema preliminarnoj analizi postojećeg stanja sačuvani su dijelovi prve Waidmannove varionice, restauracija i zgrada za činovnike zapadno od nje te nešto poslije dograđeni glazbeni paviljon i vodotoranj. Pretpostavka je da je moguće i da su u suvremeni proizvodni pogon integrirani dijelovi novije varionice, koju sredinom 1920-ih godina projektira i gradi građevno poduzetništvo »Pollak i Bornstein«, a sačuvana je i zgrada porte, koju potkraj 1920-ih godina također projektira i gradi »Pollak i Bornstein«.

Devastacija je uzela maha nakon pretvorbe i privatizacije 1990-ih godina, odnosno nakon prodaje Zagrebačke pivovare novom većinskom vlasniku »Interbrew-u« 1994. godine. Tada se, umjesto izmještanja proizvodnje i obnove povijesnih graditeljskih slojeva, izgrađuju najveće dogradnje, koje su u jednakoj mjeri narušile integritet povijesnoga sklopa i identitet prve moderne industrijske i vojne zone, planirane i građene od otvaranja Južnog (danas Zapadnog) kolodvora 1862. godine do Prvoga svjetskog rata.

LITERATURA

Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

1. Njemački arhitekt Kuno Waidmann tijekom trideset godina boravka u Zagrebu (1877. – 1906.) ostvario je impozantan opus, u kojem se ističu: Zavod za umobolne u Stenjevcu (Klinika za psihijatriju Vrapče), Bolnica milosrdnih sestara (Ilica 83), kompleksi tvornica »Franck« i Zagrebačka pivovara, te više od pedeset zgrada, što javne što privatne (stambene) namjene. Opći ugled stekao je kao projektant bolnica: u Hrvatskoj – u Zadru, Sisku, Šibeniku, Dubrovniku; izvan Hrvatske – u Trstu, Ljubljani, Rimu, Berlinu, Gothenburgu, Klagenfurtu. U njegovu su atelijeru radili i oblikovali se poznati arhitekti koji su svojim djelima obilježili Zagreb fin-de-siècle-a. Cvitanović, Đ. (1969.), Arhitekt Kuno Waidmann, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb.
2. Kolar-Dimitrijević, M. (1992.), Presjek kroz rad Zagrebačke pivovare d.d. do 1945. godine, u: »Časopis za suvremenu povijest«, 24 (2), Zagreb, 151.
3. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Zbirka građevne dokumentacije (dalje: HR-DAZ-1122, ZGD), sig. 1584.
4. »Narodne novine« br. 273 od 27. studenog 1890.
5. HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1584.
6. Konzervatorski elaborat u sklopu registracije kulturnog dobra izradila je Jasna Ščavničar Ivković u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode. Registracija je provedena u siječnju 2003. (Klasa: UP/I-612-08/02-01/710). Paladino, Z. (2009.), Zaštita zagrebačke industrijske baštine izradbom konzervatorskih elaborata Gradskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu, u: Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Vol. 33/34, Zagreb, 154.
7. Građevinske intervencije na zaštićenim kulturnim dobrima podliježu odredbama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN, 69/99., 151/03., 157/03., 87/09., 88/10 i 145/24). Za svaki zahvat obvezno je ishođenje posebnih uvjeta i prethodnih odobrenja nadležnoga tijela – Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode. Analizama povijesnog i prostornog razvoja te postojeće graditeljske strukture utvrđuje se eventualna mogućnost planirane intervencije. Ibid. str. 147.; Konzervatorska podloga, Izmjene i dopune 2015. – Generalni urbanistički plan grada Zagreba; Opći i posebni uvjeti zaštite i očuvanja nepokretnih kulturnih dobara; KLASA: 612-08/14-11/10).
8. HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1584.
9. Galjer, J. (2000.), Industrijska arhitektura u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća, u: »Historicizam u Hrvatskoj« (katalog izložbe), Zagreb, 142.
10. Prenosi Lelja Dobronić. Dobronić, L. (1968.), Zgrade i pogoni nekih zagrebačkih tvornica devetnaestog stoljeća u očima suvremenika, u: »Iz starog i novog Zagreba«, MGZ, 4/1968., Zagreb, 234.
11. Kolar-Dimitrijević, M. (1992.), Presjek kroz rad Zagrebačke pivovare d.d. do 1945. godine, u: »Časopis za suvremenu povijest«, 24 (2), Zagreb, 153.
12. HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1584.
13. Kolar-Dimitrijević, M. (1992.), Presjek kroz rad Zagrebačke pivovare d.d. do 1945. godine, u: »Časopis za suvremenu povijest«, 24 (2), Zagreb, 155. Samuel David Aleksander (Zagreb, 13. srpnja 1862. – Zagreb, 8. ožujka 1943.) bio je hrvatski industrijalac i gradski zastupnik u Sisku, filantrop i član ugledne zagrebačke židovske obitelji Aleksander. Osim što postaje većinski dioničar Zagrebačke pivovare, Aleksander je bio suosnivač »Sekcije za robu i vrednote«, preteče Zagrebačke burze, te Zagrebačkog zbora, preteče Zagrebačkog velesajma. Godine 1919. izabran je za predsjednika »Zemaljskoga saveza industrijalaca«. Bio je član upravnog odbora »Hrvatske trgovačke i obrtničke komore«. U »Zemaljskom savezu industrijalaca« promovirao je i štitio hrvatsku industriju od Mađarske. Pod njegovim vodstvom sva industrija Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije bila je ujedinjena u »Zemaljski savez industrijalaca«. Tijekom Drugoga svjetskog rata i Holokausta, sa suprugom se sklanja u sanatorij u Klaićevoj ulici, a potom u sanatorij Dr. Đure Vranešića, gdje umire 1943. godine. Da bi se spasili od ustaša i nacista, mnogi članovi obitelji Aleksander raštrkali su se diljem svijeta. Mnogi su stradali za vrijeme NDH

Ivanković, V.

Zagrebačka pivovara: geneza izgradnje od utemeljenja 1892. godine do danas

i Holokausta. Detaljnije vidjeti: Kraus, O. (1998.), Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj. Židovska općina Zagreb, Zagreb, 134; Goldstein, I. (2005.), Židovi u Zagrebu 1918. - 1941. Novi Liber. Zagreb, 268-269; Knežević S., Laslo, A. (2011.), Židovski Zagreb. AGM, Židovska općina Zagreb. Zagreb, 48.

14. Ibid., 156.

15. HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1584.

16. Kolar-Dimitrijević, M. (1992.), Presjek kroz rad Zagrebačke pivovare d.d. do 1945. godine, u: »Časopis za suvremenu povijest«, 24 (2), Zagreb, 159.

17. HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1585.

18. Društvo je sa sjedištem u Zagrebu osnovano 20. listopada 1940. na temelju Naredbe sa zakonskom snagom koju je potpisao ban Banovine Hrvatske Ivan Šubašić. Mjerodavnost Društva bila je široka – osnivalo je, kupovalo i prodavalo industrijska i trgovačka poduzeća i njihove vrijednosne papire, te obavljalo sve druge novčane i trgovačke transakcije u vezi s financiranjem tih poduzeća. Putem Ureda za podržavljene imetak Društvo je kupilo arizirane dionice Zagrebačke dioničke pivovare i tvornice slada d.d. Detaljnije o političkim i gospodarskim okolnostima nastanka Banovine Hrvatske te o ovisnosti Kraljevine Jugoslavije o njemačkom kapitalu i Trećem Reichu vidjeti u: Kolar-Dimitrijević, M. (1990.), Strani kapital i Banovina Hrvatska 1939.-1941., u: »Historical contributions«, 9 (9), Zagreb, 165-194.

19. HR-DAZ-1122, ZGD, sig. 1586.

20. Hrvatska tehnička enciklopedija; <https://tehnika.lzmk.hr/zagrebacka-pivovara-d-d/>

21. Rješenje broj Fi-3574/89-2 od 11. prosinca 1989. Državni ured za reviziju RH, Izvješće o obavljenoj reviziji pretvorbe i privatizacije, travanj 2003.; Zagrebačka pivovara, Zagreb: 2-3; Rješenje Okružnoga privrednog suda u Zagrebu od 27. travnja 1993. godine.